

но развиваются международные отношения. Особенно важно достижение взаимопонимания между народами в диалоге культур. Для более близкого знакомства с иноязычной, а также нередко и со своей культурой создаются новые словари, в которых, безусловно, присутствует безэквивалентная лексика.

Таким образом, современный мир ставит перед социумом задачу научиться общаться с людьми, которые принадлежат к другой культуре, так как за каждым словом иностранного языка стоит мир, отличный от привычного, в котором человек рос и воспитывался. Слово выступает как какой-то барьер, мешающий эффективной межкультурной коммуникации.

Диалог культур, или поликультурное взаимодействие – это процесс, при котором происходит взаимообмен ценностями и каждое культурное пространство в сравнении с другим обретает свою индивидуальность, осознаёт то, что его отличает от других. Сосуществование универсально-всеобщего и индивидуально-особенного в нём (прим. культурном пространстве) осуществляется только в процессе диалога и через диалог.

Библиографический список

1. Бархударов, Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Влахов, С. Непереводимое в переводе. Под ред. Вл. Россельса / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Справочник от автор24: Случайно безэквивалентные слова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://spravochnick.ru/definitions/sluchayno-bezekvivalentnye-slova/>. – Дата доступа: 07.09.2023.
5. Современный русский литературный язык: учеб. пособие / В. Д. Старичёнок [и др.]; под ред. В. Д. Старичёнка. – Минск : Выш. шк., 2012. – 591 с..
6. Швейцер, А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 207 с.
7. Linguisticus: понятие «безэквивалентная лексика», группы БЭЛ, приёмы перевода БЭЛ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://linguisticus.com/ru/TranslationTheory/OpenFolder/BEZJEKVIVALENTNAJA_LEKSIKA. – Дата доступа: 07.09.2023.
8. Present5: Классификация фоновой лексики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://present5.com/klassifikaciya-fonovoj-leksiki-1-demokratizmy-slova-i-slovosochetaniya/>. – Дата доступа: 07.09.2023.

З ГІСТОРЫІ ПАРАЎНАЛЬНАГА ВЫВУЧЭННЯ ЛЕКСІКІ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ І СТАРАРУСКАЙ МОЎ

Н. В. Паляшчук (Мінск, Беларусь)

Параўнальнае вывучэнне слоўных фондаў блізкароднасных старабеларускай і старарускай моў у беларускім мовазнаўстве распачалося з 60-х гадоў ХХ ст. і працягваецца да сённяшняга дня. У гэтым артыкуле мы назавём асноўныя напрамкі і вынікі вырашэння акрэсленай праблемы.

Параўнальнае даследаванне лексіка-семантычных груп абедзвюх моў. У гэтым напрамку падрыхтавана манаграфія І. С. Козырава “Очерки по сравнительно-исторической лексикологии русского и белорусского языков” [9]. Аўтар ажыццявіў параўнанне “гісторыі слоў мовы-асновы ў мовах-нашчадках” (у першую чаргу старарускай і старабеларускай) [9, с. 8],

апісаў адметнасці складу і функцыянавання ў іх сямі лексіка-семантычных груп (яны аб'ядноўваюць назвы адзення, абутку, посуду, ежы, тыпаў пасяленняў і некаторых відаў пабудовы, частак цела). Так, у ЛСГ “Назвы адзення” абедзвюх моў прадстаўлена агульнаўсходнеславянскае одежа, новаўтварэнні уборы і плацье, з якіх апошняе было паказальнае найперш для старарускай мовы, у старабеларускай мела адпаведнік шаты, які, праўда, спарадычна фіксуецца і ў некаторых старарускіх дакументах, што мелі дачыненне да Вялікага Княства Літоўскага. Адметнасць дадзенага лексічнага аб'яднання звязана з распаўсюджанасцю асобных намінацый: у старарускай мове ўжывальнасцю вылучаліся лексемы одеяние, плацье, портище (XVI ст.), одежда, плацье, одеяние (XVII ст.); у старабеларускай мове – одежа, оденье, плацье, шаты (XV–XVI стст.). Аналіз названых вышэй ЛСГ дазволіў сцвярджаць, што “лексіка-семантычныя сістэмы рускай і беларускай моў у сваім развіцці маюць шмат агульнага, але ў той жа час яны набылі дыферэнцыруючую “арыгінальнасць”, ператварыліся ў самастойныя, “новыя стварэнні”, якія значна адрозніваюцца адно ад аднаго і ад лексіка-семантычнай сістэмы мовы-асновы” [9, с. 210]; для старабеларускай мовы важнае значэнне мелі запазычанні з польскай мовы, для старарускай – з цюркскіх моў, у старарускай мове “вялікую ролю іграла старажытнаруская кніжная лексіка”, у старабеларускай – кніжная лексіка “ствараецца ў вельмі шырокіх маштабах зноў, звычайна ўжо не непасрэдна на старажытнарускай аснове” [9, с. 215]. Даследчык размеркаваў усю адрозную лексіку на тры групы: 1) дыферэнцыяльная лексіка як вынік успадкавання слоўніка агульнаўсходнеславянскай мовы, які не супадаў па аб'ёме і семантыцы; 2) дыферэнцыяльныя словы як вынік страты і відазмянення слоў агульнаўсходнеславянскай мовы, а таксама іх значэнняў; 3) дыферэнцыяльныя словы як вынік новаўтварэнняў і запазычання [9, с. 213]. Таксама вучоны разгледзеў міжмоўнае кантактаванне і ўзаемны ўплыў абедзвюх моў, ролю гаворак у гэтых працэсах.

С. А. Каралевіч абгрунтавала правядзенне параўнальна-гістарычнага аналізу лексікі блізкароднасных моў па лексіка-семантычных групам на матэрыяле перакладаў на старабеларускую і старарускую мову адных і тых жа твораў аднолькавага храналагічнага перыяду [10]. Распрацаваную методыку яна апрабіравала на субстантыўнай ваеннай лексіцы, зафіксаванай у перакладзенай на старабеларускую і старарускую мовы воінскай аповесці “Александрыя” (XVII ст.). Так, даследаванне ЛСГ ‘воін’ – у старарускай мове рэпрэзентуецца намінацыямі витязь, воинь, вои, воинникъ, отрокъ, рвецъ, оруженные / вооруженные люди (па словах аўтара, з-за сваёй структуры двухслоўныя найменні ўключаюцца ў гэту ЛСГ умоўна), оруженные, вооруженные; у старабеларускай – витязь, воинь, военникъ, отрокъ, рыцерь, збройные люди – засведчыла іх тоеснасць (напрыклад, лексема витязь у абодвух перакладах функцыянала аднолькава, развіла дадатковыя значэнні ‘герой, адважны воін, асілак’, ‘знатны воін’; воинь частотнасцю выкарыстання не характарызавалася) і спецыфіку (у беларускім перакладзе адсутнічае кніжнаславянская лексіка (вои, воинникъ, оруженные / вооруженные люди); адчувальны ўплыў польскай мовы, дзякуючы чаму замацавалася слова нямецкага паходжання рыцерь і прыметнік збройный у бівербе збройные люди; у рускай мове на аснове словазлучэння оруженные / вооруженные люди ўтварыліся найменні оруженные, вооруженные) [8].

Параўнальнае даследаванне асобных лексічных адзінак абедзвюх моў. А. П. Груца шэраг сваіх прац прысвяціў параўнальнаму вывучэнню функцыянавання асобных лексем у старабеларускай і старарускай мовах, пры гэтым часта далучаў да аналізу і даныя агульнаўсходнеславянскай мовы, сучасных рускай і беларускай моў, а таксама іншых славянскіх моў. Напрыклад, вучоным дэталёва апісана гісторыя слоў народъ, держати, нести і ўтварэнняў ад двух апошніх. Так, у дачыненні да нести як паказальныя для старарускай мовы ён называе наступныя значэнні гэтага дзеяслова: ‘принесці (прыносіць)’, ‘паднесці (падносіць)’, ‘украсці, выкрасці (выкрадаць)’, ‘мець на сабе’, ‘моцна (і непрыемна) пахнуць’, ‘сварыцца, зневажаць’; для старабеларускай – ‘змясціць, мець у сабе, заключаць, змясціць у сябе’, ‘устаўліваць, прадугледжваць, вызначаць, патрабаваць’, ‘несціся (пра курыцу)’, ‘мець, заключаць у сабе што-н., быць, з’яўляцца носьбітам чаго-н.’; пералічвае ўтвораныя ад яго дзеепрыметнікі не-

сены, несучый, несомый, адзначаныя ў помніках даўняй беларускай пісьменнасці. Разыходжанні ў семантычнай структуры дзеяслова, на меркаванне аўтара, абумоўлены спецыфікай развіцця рускай і беларускай моў у розныя храналагічныя перыяды. “Амаль поўнае супадзенне іх значэнняў у сучаснай рускай і беларускай мовах сведчыць аб тым, што ў працэсе ўзаемадзеяння блізкароднасных моў існуючыя раней разыходжанні паступова пераадольваюцца” [4, с. 40].

Вывучэнне фактараў і ўмоў, якія ўплывалі на падабенства і адрозненне лексікі абедзвюх моў. М. Г. Булахаў да ліку фактараў, ад якіх залежалі дывергентныя працэсы ў лексіцы старарускай і старабеларускай моў, адносіць наступныя: утварэнне новых слоў на базе слоў агульнаўсходнеславянскай мовы шляхам выкарыстання адметных словаўтваральных сродкаў¹, розны склад лексічных дублетаў і сінанімічных радоў назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, неаднолькавая ступень засваення кніжнаславянскай лексікі (яна пераважала ў старарускай пісьменнасці, на якую аказаў уздзеянне высокі візантыйска-славянскі стыль, што характарызаваўся мноствам царкоўнаславянскіх элементаў, наяўнасць запазычанняў, розных па паходжанні (у складзе старарускай лексікі адзначаецца большая колькасць цюркізмаў у параўнанні са старабеларускай, словы фіна-ўгорскага паходжання ў старабеларускіх помніках не засведчаны, літуанізмы і паланізмы паказальныя для старабеларускай лексікі, праз польскую мову ў старабеларускую ў XVI–XVIII стст. трапілі словы лацінскага і нямецкага паходжання, руская мова адчула ўзмацненне ўплыў лацінскай і нямецкай моў у Пятроўскую эпоху [2]). Вучоны адзначаў актуальнасць разгляду пытанняў гістарычнай дэрывацыі розных часцін мовы, “паколькі дынаміка лексікі як пэўнай сістэмы намінацыйных адзінак самым цесным чынам звязана з актывізацыяй або, наадварот, са зніжэннем прадуктыўнасці словаўтваральных тыпаў” [1, с. 3].

Параўнальнае вывучэнне асобных семантыка-граматычных разрадаў лексікі абедзвюх моў. А. У. Партнова прааналізавала 2925 абстрактных лексем, 1610 з якіх адносіцца да слоўнага фонду агульнаўсходнеславянскай мовы, 1315 узніклі ў перыяд самастойнага функцыянавання старарускай і старабеларускай моў; да асноўных дэрывацыйных спосабаў утварэння абстрэм у абедзвюх мовах аднесены суфіксацыя (суфіксы -іj/-ьj-, -ств-, -ост-, -к-), прэфіксацыя (прыстаўкі не-; без-; недо-), асноваскладанне; падкрэслена адсутнасць агульных для старарускай і старабеларускай моў новаўтвораных канверсіваў і рэзюміруецца, што цеснае ўзаемадзеянне генетычна блізкіх моўных сістэм не прывяло да ўніфікацыі іх лексічнага ладу [11].

Параўнальны аналіз лексічных сістэм абедзвюх моў у анамасіялагічным аспекце. А. А. Дзерунова ўстанавіла, што ў старарускай і старабеларускай мовах для намінацыі агульнадзяржаўных дакументаў розных жанраў служыла найменне з шырокім семантычным аб’ёмам грамота; пазней замацоўваецца тэндэнцыя да намінацыі дакументаў асаблівымі назвамі, якія ўказвалі на іх жанравыя адметнасці. Стараруская сістэма найменняў грунтавалася на спрадвечных лексічных сродках, з’яўленне многіх вытворных назваў звязана з акцыянальнай анамасіялагічнай прыкметай; для старабеларускай было ўласціва выкарыстанне адзінак іншамоўнага паходжання [7; 8]. Дададзім, што анамасіялагічны напрамак гісторыка-мовазнаўчых даследаванняў у айчынай лінгвістыцы актывізаваўся ў пачатку XXI ст. і звязаны з дзейнасцю Т. Р. Трафімовіч [12].

Такім чынам, айчыныя навукоўцы ў сваіх дысертацыях, манаграфіях і артыкулах засяроджвалі ўвагу на выяўленні рыс падабенства і адрознення ў розных лексічных аб’яднаннях абедзвюх самастойных роднасных моў, на фактарах і ўмовах, якія на гэта ўплывалі, на апісанні “лёсу” слоў, якія перайшлі ў спадчыну ад агульнаўсходнеславянскай мовы ў старабеларускую і старарускую, на якасным і колькасным складзе навацый у іх. Безумоўна, даследаванні ў акрэсленым кірунку трэба працягваць. Тым больш што сёння маецца дастатковая

¹ Напрыклад, у старарускай мове пры ўтварэнні дзеясловаў выкарыстоўваліся прыстаўкі воз- (вос-), из-, со-, у старабеларускай – вы-, для апошняй характэрна ўтварэнне дзеясловаў ад запазычаных назоўнікаў шляхам далучэння суфікса -ова-, -ева- [1, с. 6–7]

і надзейная база (грунтоўныя лексікаграфічныя працы: “Гістарычны слоўнік беларускай мовы”, “Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі”, “Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы”, “Рэлігійны слоўнік старабеларускай мовы”, “Слоўнік мовы Скарыны”; “Словарь русского языка XI–XVII вв.”, “Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.”, “Словарь русского языка XVIII в.”, “Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII вв.”, “Словарь промысловой лексики северной Руси XV–XVII вв.” і інш., выданні, у тым ліку і факсімільныя, даўніх тэкстаў рознай жанрава-стылявой прыналежнасці) для ўдакладнення наяўных лінгвістычных даных і атрымання новых звестак пра дывергентныя і канвергентныя працэсы ў лексіцы старабеларускай і старарускай моў.

Бібліяграфічны спіс

1. Булахов, М. Г. К вопросу об исторической общности и расхождении в словообразовании русского и белорусского языков / М. Г. Булахов // Сравнительно-сопоставительное изучение лексики русского и белорусского языков: сб. науч. тр.; Минск. гос. пед. ин-т; редкол.: М. Г. Булахов, И. С. Козырев, А. П. Груцо. – Минск, 1981. – С. 3–8.
2. Булахов, М. Г. Наблюдения в области лексической дивергенции старорусского и старобелорусского языков (по материалам письменности) / М. Г. Булахов // Русский язык: межвед. сб.; Белорус. гос. ун-т; редкол.: П. П. Шуба (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 1982. – Вып. 2. – С. 3–8.
3. Груцо, А. П. К истории существительного народ в русском и белорусском языках / А. П. Груцо // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1987. – № 3. – С. 56–58.
4. Груцо, А. П. Общеславянское нести и восходящие к нему образования в русском и белорусском языках / А. П. Груцо // Русский язык: межвед. сб.; Белорус. гос. ун-т; редкол.: П. П. Шуба (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 1989. – Вып. 9. – С. 34–40.
5. Груцо, А. П. Образования от корня държ- в русском и белорусском языках / А. П. Груцо // Русский язык: межвед. сб.; Белорус. гос. ун-т; редкол.: П. П. Шуба (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 1982. – Вып. 2. – С. 13–28.
6. Дерунова, А. А. Названия сводов законов в системе старорусских и старобелорусских наименований документов / А. А. Дерунова. // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследвання: матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. маладых вучоных, Мінск, 26 сак. 2010 г. / рэдкал.: П. І. Навойчык (адк. рэд.) [і інш.]; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2010. – С. 138–141.
7. Дерунова, А. А. Неоднословные названия документов в старорусском и старобелорусском деловом языке / А. А. Дерунова // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета, Минск, 15–16 апреля 2021 г. : в 5 ч. / Минск. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: Н. Е. Лаптева (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2021. – Ч. 5. – С. 40–41.
8. Каралевіч, С. А. Асаблівасці функцыяніравання лексіка-семантычнай групы 'воін' у старарускай і старабеларускай Сербскай Александрый // Беларуская лінгвістыка. – 1985. – Вып. 27. – С. 40–46.
9. Козырев, И. С. Очерки по сравнительно-исторической лексикологии русского и белорусского языков / И. С. Козырев. – Орел, 1970. – 235 с.
10. Королевич, С. А. Сравнительно-исторический анализ словарного состава “Александрии” в старобелорусской и старорусской редакции : автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. А. Королевич. – Минск, 1987. – 19 с.
11. Портнова, А. В. Абстрактная лексика в истории русского и белорусского языков (XI–XVII вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. В. Портнова. – Минск, 2004. – 21 с.
12. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности. – Минск : БГПУ, 2003. – 223 с.